

Komentar in karta: 2/16

SLA V140(b).01 'zunanji zidovi hiše'

Mojca Horvat

1. Gradivo

Prvotno vprašanje V140 *stena* iz Ramovševе vprašalnice je bilo v prenovljeni vprašalnici razdeljeno na dve podvprašanji, tj. na V140a *vmesna notranja stena v hiši* in V140b *zunanji zidovi hiše*. Gradivo, zbrano pred letom 1961, pomenov leksemov ne pojasnjuje. V ta komentar so zato vključena tako poimenovanja s pomenom 'zunanji zidovi hiše', ki so na karti predstavljena z rdečimi znaki, kot tista, ki jih zaradi odsotnosti pomenskih podatkov obravnavamo kot splošno poimenovanje za pomen 'vsak od delov stavbe, ki omejuje prostor ob straneh', knj. *sténa* (é), na karti so predstavljena s črnimi znaki.

Za pomen 'del stavbe, narejen z gradbenim materialom, zlasti z zidaki, ki omejuje prostor ob straneh', knj. *zid* (ī), si v slovenskih narečjih konkurirata leksema *stena* in *zid*, prvi sicer z nekoliko večjo zastopanostjo, pogosto pa sta v istem krajevnem govoru zapisana oba. Pomenske opombe zapisovalcev v nekaterih točkah navajajo, da je poimenovanje *zid* vezano izključno na steno iz opeke (v T353, T383, T387) ali iz kamna (v T126), poimenovanje *stena* pa na steno iz lesa (v T023, T293, T353). Pogosta, a zemljepisno razpršena so besednozvezna poimenovanja *zunanja stena*, *zvnajšnja stena*, *zvnunaji zid* in *zvnajšnji zid*.

Le na severna in skrajna severozahodna narečja je zamejen leksem *mir*, ki se v govorih T012, T023, T025 in T032, navezuje zgolj na 'zidano steno.' Na stiku z romanskim prostorom so redka in razpršena poimenovanja *paret*, *fačada* in *facada*.

Ostali leksemi so enkratnice.

2. Morfološka analiza

stena < **stěn-a* 'zid, stena'

zunanja stena < **jъz-vъn-a-bń-a-(j-a) stěn-a* ← **jъz-vъn-a-bń-b-j-b* (← **jъz-vъn-a* 'zunaj' ← **jъz-* 'iz' + **vъnъ* 'ven') (Snoj 2003: 860) + **stěn-a*

zVunajšnja stena < **jъz-vъn-a-j-bš-bń-b-(j-a) stěn-a* ← **jъz-vъn-a-j-bš-bń-b-j-b* (← **jъz-vъn-a-j-b* 'zunaj') + **stěn-a* (V ≥ ∅ v T355)

vdelana stena < **vъ-děl-a-n-a-(j-a) stěn-a* ← **vъ-děl-a-ti* (← **vъ(n)* 'v' + **děl-a-ti* 'delati') + **stěn-a*

vanjska stena < *(*vańsk*)-*a-j-a stěn-a* ← hrv. *vanjski* 'zunanji' + **stěn-a*

zidna stena < **zid-bn-a-(j-a) stěn-a* ← **zid-ъ* 'zid' + **stěn-a*

ZiD < **zid-ъ* 'zid' ← **zid-a-ti* 'zidati' ← **zъd-a-ti* **zidъ* (< **zid-jъ*) 'z glino, ilovico ali blatom zapolnjevati iz vej narejeno steno' (Z ≥ ž v T370; D ≥ s v T198)

zVunanji zid < *j_{bz}-v_{bn}-a-b_ñ-b(-j-b) zid-*ɔ* ← *j_{bz}-v_{bn}-a-b_ñ-b-j-b (← *j_{bz}-v_{bn}-a 'zunaj' ← *j_{bz}- 'iz' + *v_{bn} 'ven') + *zid-*ɔ* (V ≥ 0 v T198, T361)

zVunAJšnji zid < *j_{bz}-v_{bn}-a-j-bš-b_ñ-b-j-b zid-*ɔ* ← *j_{bz}-v_{bn}-a-j-bš-b_ñ-b-j-b (← *j_{bz}-v_{bn}-a-jb 'zunaj' ← *j_{bz}- 'iz' + *v_{bn} 'ven') + *zid-*ɔ*, dalje glej *zvunajšnja stena, zid* (V, AJ ≥ 0 v T315)

glavni zid < *gol_v-b_n-*ɔ*(-j-b) zid-*ɔ* ← *gol_v-a 'glava' + *zid-*ɔ*

debeli zid < *debel-*ɔ*(-j-b) zid-*ɔ* ← *debel-*ɔ* 'debel' + *zid-*ɔ*

nosilni zid < *nos-i-l-b_n-*ɔ*(-j-b) zid-*ɔ* ← *nos-i-ti 'nositi' + *zid-*ɔ*

vnanji zid < *v_{bn}-a-b_ñ-b-j-b zid-*ɔ* ← *v_{bn}-a-b_ñ-b-j-b + *zid-*ɔ*

ogel < *o_gl-*ɔ* 'kot, ogel'

mir < *(myr)-*ɔ* ← lat. *mīrus* 'zid, stena'

obod < *ob-(v)od-*ɔ* ← *ob-(v)esti ← *ob- 'ob, pri, okoli' + *ves-ti (< *ved-ti 'vesti') (T368, T374 s sekundarnim *h*- v vzglasju)

facada < *(facad)-a ← ben. it. *fazada* 'pročelje'

façada < *(fačad)-a ← furl. *façade* 'pročelje'

pare/t < *(paret)-*ɔ*/*ɔ* ← furl. *parêt*, it. *parete* 'stena, zid' (// ≥ *n* v T234)

paradana < *(paradan)-a ← furl. *paradane* 'deščena pregrada'

rink < *(rink)-*ɔ* ← nem. *Ring* 'obod'

3. Posebnosti kartiranja

S črnimi znaki so kartirana splošna poimenovanja, npr. *zid* in *stena*, oz. tista, ki v gradivu niso pomensko opredeljena, medtem ko so specifična poimenovanja kartirana z znaki rdeče barve.

Kot enkratnice so kartirani leksemi *rink* v T180 in *ogel* v T302.

Kot enkratne besedne zveze s *stena* so kartirani leksemi *zidna stena* v T378, *vdelana stena* v T392 in *vanjska stena* v T345.

Kot enkratne besedne zveze z *zid* so kartirani leksemi *debeli zid* v T386, *vnanji zid* v T411, *glavni zid* v T112 in *nosilni zid* v T102.

Kot tretji in nadaljnji odgovor v posamezni točki so z znakom za komentar kartirani leksemi *stena* v T097, *zid* v T110 in T135, *paradana* v T093 in T097, *paret* v T234, *obod* v T267 in T366 ter *zunanji zid* v T008, *glavni zid* v T112 in *zvunajšnji zid* v T368.

Kot nerelevanten odgovor je kartiran leksem *ostenjak* 'hiša iz lesa' v T411.

4. Uporabljeni dodatna literatura

/

5. Primerjaj

SLA: V140(a).01 *notranja stena* (2/15); OLA: /; ALE: /; SDLA-SI: /; ALI: 349; ASLEF: 5777, 5776; HJA: 631, 1373; ÚMNyA: /

6. Etnološka osvetlitev

Zunanji zidovi hiše so bili v preteklosti lahko v celoti leseni, v celoti zidani ali pa delno zidani, kar pomeni, da je bil vsaj del hiše lesen. (V literaturi se pojavljata izraza pol zidana in pol lesena, kar je po našem mnenju neustrezno, saj izraz *pol* enačimo z matematičnim odstotkom 50 %, kar pa pri takšnih delno zidanih oziroma delno lesenih stavbah nikoli ni bilo izvedeno v praksi. V naši tipologiji smo se za izraz *delno zidana* odločili, ker so v teh primerih vsaj v celoti pozidani temelji in delno ali v celoti vkopana klet, medtem ko leseni del obsega največ 40 % pritličja ali pa je pritličje v celoti zidano in je nadstropje v celoti leseno. Z nadaljnimi terminološko čimbolj nevtralnimi tipološkimi oznakami po logiki tehnične izvedbe opredeljujemo tudi take tipe stavb. Zunanja podoba uporabljenih osnovnih gradiv je odločilno vplivala na bolj ali manj vse dosedanje terminologije hiš in tudi drugih stavb.)

Glede na geografsko postavitev v prostor, čas nastanka in tudi socialno poreklo so bili zunanji zidovih hiš lahko leseni, ilovnato-leseni, iz nabite ilovice z ojačitvijo iz vej in dodane mešanice sesekljane slame in plev, zidani iz kamna, zidani iz na soncu sušene glinene opeke, zidani iz žgane gline ali betonske opeke in tudi iz ulitega betona ali montažnih betonskih plošč ter grajeni v kombinaciji z drugimi sodobnimi gradivi, kot so lesena ali kovinska ogrodja, obdana zunaj in znotraj takih zidov z različnimi industrijsko izdelanimi montažnimi ploščami in tudi s steklom.

Gradnja lesenih zunanjih sten (zidov) je bila v zgodovini različna. Po navedbah arheologov so bile take stene poznane že v zgodnjem obdobju kovin, še zlasti pa razširjene v železni dobi, ko so stene gradili iz osnovne skeletne konstrukcije in pokončno pritrjenih desk oziroma plohov – vse zunanje stene (zidovi) takih hiš so bili brez ometov.

V srednjem veku se je že uveljavila gradnja s kladno konstrukcijo brun, ki se je obdržala vse do konca 19. stoletja. Razvili so se različni načini povezovanja brun zlasti na vogalih in ob predelnih stenah, in sicer: utori na križ in različne izvedbe t. i. lastovičjih repov. Sprva so bila bruna zunanjih sten kladnih konstrukcij obdelana le tristrano, s tem da se je na zunaj ohranila naravna debelna izbočenost, pozneje, zlasti v 19. stoletju pa se je na nekaterih območjih (Pohorje, jugozahodna Štajerska) uveljavila štiristrana obdelava brun, ki so bila v kladne (vodoravne) konstrukcije na vogalih povezana z različnimi, pogosto zelo umetelno izvedenimi utori (del Koroške, Zavodnje nad Šoštanjem, Zgornja Savinjska dolina idr.). Tudi take stene od zunaj praviloma niso bile ometane niti nikoli pobeljene – ometi z beljenjem so se praviloma uveljavili le v notranjščini.

Se je pa ometavanje bolj ali manj štiristrano obtesanih brun v kladnih konstrukcijah razvilo na območjih, kjer je bil les manj tesnilno kompakten in je bilo treba reže med brun na nek način zapolniti, zato je v takih okoljih (severovzhodna Slovenija, Prekmurje) prevladalo ometavanje zunanjih sten (zidov) zlasti z ilovico tako zunaj kot znotraj. Od srede in zlasti ob koncu 19. stoletja se je ponekod na južnem Štajerskem in delu Dolenjske (delno) uveljavila gradnja zunanjih sten (zidov) v t. i. skeletni konstrukciji,

ki je bila izvedena v konstrukciji zlasti vogalnih soh (z utori) in soh ob predelnih stenah, ki so bile v utorih zapolnjene s polnili iz masivnih plohov. Takšne zunanje stene (zidovi) praviloma niso bile ometane ali pobeljene.

V začetku 20. stoletja so se pri nas na obrobju trgov in mest pojavile posamične lesene vile, ki so oblikovno spominjale na vile srednjega razreda iz Severne Amerike. Zgrajene so bile iz osnovne skeletne konstrukcije, lesenih opažev z obeh strani in različnih izolacijskih polnil. Zunanje stene takšnih hiš so graditelji praviloma popleskali z različnimi oljnimi premazi za les, največkrat v oker in tudi rdeči barvi, medtem ko je bilo stavbno pohišstvo popleskano rjavo, belo ali zeleno (primeri: Rogaška Slatina, Ljubljana, Krška vas idr.).

Približno v tem času in še posebej med obema svetovnima vojnoma je bilo zgrajenih nekaj na pol montažnih lesenih hiš, ki so imele osnovno skeletno konstrukcijo iz pokončnih in prečnih ter opornih tramov, stene pa so bile zunaj in znotraj obite s pokončno pritrjenimi deskami – opaži – (večinoma) z utori. (Podoben princip obijanja sten so v notranjosti zunanjih sten (zidov) uporabili graditelji bolnice Franja, kjer so razvili izvirne oblike tehnike klasične lesene in montažne gradnje.)

Sprva so bile zunanje lesene stene (zidovi) tako kladnih kot skeletnih konstrukcij neometani. Šele ob koncu 19. stoletja so zlasti v osrednji, vzhodni, jugovzhodni in severovzhodni Sloveniji lastniki svoje lesene hiše začeli ometavati, tako da so stene tudi od zunaj obili s klanimi (večinoma) leskovimi ali gabrovimi palicami (pod kotom 45 stopinj), pozneje tudi z nažaganimi smrekovimi letvami, in jih ometali z apnenimi maltami ter redno belili. S tem so skušali zunanjo podobo svojih domov vsaj deloma izenačiti z zidanimi hišami, ki so na večjem delu slovenskega ozemlja od nekdanj veljale za družbeni prestiž.

Iz kamna pozidani zunanji zidovi hiše so bili še do srede 20. stoletja razširjeni na večjem delu slovenskega ozemlja, še zlasti pa v južni, jugozahodni, severozahodni, osrednji, severni in delno tudi v vzhodni Sloveniji. Na našem sredozemskem območju je kamen tudi že v visokem srednjem veku povsem prevladoval nad drugimi gradivi. Za gradnjo so uporabljali različne vrste apnencev in peščenjakov, ki so še danes prevladujoče gradivo številnih istrskih, kraških in vipavskih vasi in tudi mest. Na območjih severne Goriške (danes severne Primorske) so prevladovali apnenci, ki so jih graditelji ponekod spretno dopolnjevali z nekoliko manj obsežnimi lesenimi konstrukcijami sten. Podobno razmerje apnencev in lesa je bilo značilno tudi za druga slovenska območja, le v severovzhodnih območjih je v graditeljstvu večinskega prebivalstva v preteklosti prevladoval les.

Kamniti zunanji zidovi so bili zgrajeni iz delno klesanega kamna (peščenjak, apnenec, skril, rženjak, breča, lehnjak, prodniki iz različnih vrst kamnin) in vezivom iz ilovnate (ilovica, voda), apnene (pesek, apno voda) in podaljšane malte (v natančno določenih razmerjih peska, apna in vode ter cementa). Večina zunanjih zidov hiš je bila ometana s finimi apneno-maltnimi ometi in v teh primerih tudi pobeljena, vendar

ne nujno povsod (Slovenska Istra, Kras). Hiše brez ometov so sicer tudi obstajale, vendar ne iz kakršnihkoli idealiziranih namenov poudarjanja osnovne kamnite strukture in fugiranja stikov med kamni, temveč predvsem zaradi pomanjkanja finančnih virov.

Zunanji zidovi hiš, zlasti njihova glavna pročelja, so premožnejši prebivalci v preteklosti krasili predvsem z nabožnimi motivi. Takšno krašenje se je uveljavilo zlasti na alpskem območju oziroma na Cerkljanskem, Idrijskem, Škofjeloškem, Kobariškem, Bovškem, na severozahodnem Gorenjskem (npr. Pocarjeva domačija v Zgornji Radovni) in tudi v nekaterih krajih zahodne in jugozahodne Štajerske. Ponekod so bili zidovi glavnih pročelij hiš opremljeni še s stenskimi nišami apsidalnih oblik, ki so bile lahko poslikane ali so vanje postavljali nabožne kipce, najpogosteje Mater Božjo ali Križanega.

Ilovnato-lesene zunanje stene (zidovi) so bile poznane že v pradavnini in so se ohranile vse do današnjih dni. Še do srede 20. stoletja so bile razširjene v vzhodni in severovzhodni Sloveniji. Zgrajene so bile iz nosilnih okroglih ali obtesanih stebrov in vmesnih kolov ter iz enojnih ali dvojnih opletov iz vej ter ilovnatih polnil. Take zunanje stene so imele praviloma ilovnate in le redko apnene omete. Pobeljene so bile z apnenim mlekom, ki so mu dodajali različna barvila (npr. modra galica, razne vrste glin v rdečkastorjavem barvnem tonu).

Apneno-lesene (predalčaste) zunanje stene so bile razširjene ponekod na Dolenjskem ob zgornjem in srednjem toku reke Krke, na Štajerskem (Dravinjska dolina) in drugod. Zgrajene so bile iz osnovne lesene skeletne konstrukcije s sohami in podpornimi rokami in zapolnjene s kamnito ali žgano glineno opeko, vezivo pa je bila apnena malta. Na Štajerskem v Dravinjski dolini so revnejši graditelji še v 30. letih 20. stoletja za polnila uporabljali apneno malto, kamenje vseh vrst in gradbeni odpad, ki so ga med osnovno leseno konstrukcijo vgrajevali podobno kot v vzhodni Sloveniji graditelji ilovnatih nabijanec oziroma butanih hiš, torej so tak material polagali v prej pripravljen lesen opaž, ki so ga po zadostni osušitvi stene odstranili. Od začetka 20. stoletja dalje se je na splošno uveljavljala gradnja z žgano glineno opeko, od 70. let 20. stoletja naprej pa gradnja z industrijsko izdelanimi glinenimi votlaki in približno sočasno še gradnja s cementnimi votlaki in drugimi industrijsko izdelanimi opekami in moduli.

Vse zunanje zidove hiš so graditelji ometali še pred vselitvijo, vendar pa je ostalo povsod po Sloveniji vse do danes kar nekaj hiš, zgrajenih iz glinene opeke, brez fasadnih ometov, kar je bila največkrat posledica vselitve v nedokončano stavbo zaradi stanovanjske stiske in pomanjkanja denarja v času gradnje in tudi pozneje.

Prim.: Cevc 1984; SEL 2004; Zidar 2006

7. Skica

